

PÁNDI PÁL: ELSŐ ARANYKORUNK

Bp. 1976. Szépirodalmi K. 620 l.

A tudós és a publicista szerencsés találkozása fémjelzi Pándi Pál eddigi irodalomtörténetírói munkásságát. Szenvedélyes kutatója a múlt nemzeti műveltségének, mindezt azonban nemcsak „önmagáért”, nemcsak a hajdani irodalmi jelenségek és folyamatok tudományos rekonstrukciója érdekében végzi. Legalább annyira vonzza és érdekli őt az írói művekből és törekvésekből kihallható, manak szóló tanulság, ha tetszik: ideológiai jelentés, mely ha közvetetten, áttételesen is, mai gondjainkban – problémáinkban eligazító gondolati ösztönzéseket adhat. Irodalom és ideológia együttmozgása, kölcsönhatása meghatározó alapja Pándi kiterjedt tevékenységének, ezt viszont szigorúan az esztétikum autonóm közegének törvényszerűségei szerint követi nyomon: az ideológiai tartalom érték-mérője és „teherbíró próbája” nála mindig a művészi megvalósítás, a szépség. Társadalom és művészet, eszme és esztétikum egymásba játszó dialektikus egységén épülnek irodalmi kritériumai, érték szempontjai, egész irodalom-megközelítési módja.

Irodalomfelfogásának e társadalmiságából is következnek, hogy Pándit mindenekelőtt a nagyigényű, összetett témák, illetve feladatok érdeklik. Petőfi és az utópista szocialista, kommunista eszmék hazai jelentkezésének monográfusa szívesen vállalkozik e kötetében is olyan feladatokra, amelyek vizsgálódási területe anyagának és összefüggéseinek legnagyobb részét megmozgatják. Erről a törekvéséről *Irodalom és politika a reformkorban, Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban* című tanulmányainak már a címei is beszédesen tanúskodnak, de ugyanígy: Katonatanulmányai, Petőfi *Felhők*-ciklusának elemzése, Révai József Petőfi-képének kritikai feldolgozása is ennek a szintetizáló kedvnek jelentős eredményei.

Pándi egész irodalomtörténetírói alkatát meghatározza a komplexség-igény. Meghatározza az,

hogy folyamatokban gondolkodik, nem csupán jelenségekben. Úgy végzi irodalomtörténeti munkáját, hogy sohasem csak azt végzi: mindig az egykorú (és a művek napjainkig elért jelentőségallatai révén mai) társadalmi tudatnak is kutatója. A műveket és azok létrehozóit akként vizsgálja, hogy körülöttük ott él, lélegzik az elmentmondásos valóság is, amely az alkotásokat életre szólította. Új kötetére például mindennél inkább jellemző az, hogy összefoglaló tanulmányai révén a kor majd minden lényeges szereplőjét valamiképp megidézi. A hazai társadalmi tudat, a cselekvő gondolat hazai mozgását ugyanakkor a világtudat időszerű mozgásához méri: a nagyságnak mindig egyik lényegi ismérve az ő szemében, hogy az alkotók mennyiben voltak képesek rezonálni azokra a hullámokra, amelyek a kortársi Európát megrezegtették. Az irodalom és az irodalmon kívüli folyamatok szembesítésének Pándi valóban mestere.

Az egykorú valóság (és benne az irodalmi valóság) minél teljesebb rekonstrukciójának szándékából következik, és a szerző szintézis-teremtő hajlandóságának nem mond ellent az, hogy örömet vállalkozik anyagfeltáró munkára is. Az *Első aranykorunk* lapjain is négy olyan cikke olvasható, mely hajdani folyóiratokból, könyvlistákból, kéziratokból, emlékezésekből és ki eddigi ismereteinket árnyaló tényeket. A szintézis nála mégoly átfogó témájú tanulmányaiban is elválaszthatatlan a rendkívül kiterjedten, aprólékos gondnal végzett analízistől. Csak akkor vesz kezébe tollat, amikor a tárgyra vonatkozó ismereteknek a lehetőségek szerinti teljességig birtokában van. Minél többet, teljesebbet az egykorú valóság irodalmából és irodalom valóságából, hogy minél teljesebbé tegyünk általa a miénket – ez az alapvető törekvés vezeteti az *Első aranykorunk* szerzőjét tudósi alkotó munkájában.

Jó néhány esztendeje főként a nemzeti eszme, a nemzeti tudat kérdései foglalkoztatják Pándit. Nemcsak azért, mivel szűkebb kutatási területe, a reformkor a polgári nemzetté válásnak, nemzeté önállósulásnak a kora, amelyben ez centrális jelentőségű. Érdeklődésére az is erőteljes ösztönzéssel hatott, hogy az utóbbi években közgondolkodásunkban előtérbe kerültek az ún. nemzet-szemléleti viták, a szocialista nemzeti tudat problémái. Kutatásaival, a problémakör genetikusan összefüggéseinek fejtegetéseivel e vitákhoz szól hozzá igen időszerűen és meggyőző érveléssel.

A nemzeti eszme funkciójára vonatkozó nézeteit Pándi legtűzetesebben, egész sor egykorú dokumentum elemzésével *Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban* című akadémiai székfoglaló előadásában fejt ki. Két alapvető, axiomatikusan megfogalmazott felismerést von le a reformkori fejlődés analiziséből. Egyrészt azt állapítja meg, hogy a nemzeti ügy mindig szerves része az általános társadalmi haladásnak; másrészt viszont azt, hogy a társadalmi haladás harcosai önmagukat csonkítják meg, ha nem tulajdonítanak kellő fontosságot a nemzet ügyének, léte törvényszerűségeinek. E vezérelvek kialakításához Pándit a reformkori nemzeteszmé kettős, ellentétes irányú, nemegyszer egy-egy életművön belül is változó hullámmozgása vezette el. Az egyik irány: az erősödő nemzeti öntudat, a nemzeti lét védelme, a nemzeti önállósulásért folytatott harc fokozottan előtérbe állítja ekkor a nacionalista eszméket, a nemzeti szellem és jellem közgondolkodást alakító érvényét. A másik irány: e nacionalizmus előretörésével párhuzamosan mind határozottabban hangot kapnak e nacionalizmust korlátozó, azzal kritikailag szembeforduló törekvések is. A „bundás indulatok”-kal, „sok hazapuffogatás”-sal együtt él és hat az annak szükségességéről, hiábavalóságáról, illuzionizmusáról alkotott felismerés. A reformkor liberális nacionalizmusának kialakulásában egyaránt közrehat a megelődő korszak feudális nacionalizmusának nem egy eleme, valamint azok felvilágosult kritikája. Pálóczi Horváth Ádám, illetve Kazinczy tanítása egyaránt hat e korban, viszont az is igaz – mint arra Pándi meggyőzően szintén rámutat –, hogy a reformkor iránymutató nagyjainál Kátonától Petőfiig, Széchenyitől Eötvösig, Kölcseytől Erdélyiig már e nacionalizmus kritikai önkorlátozása, az elzárkózó és öntetszelgő nacionalizmus-variáns éles visszautasítása az uralkodó.

Mindez összefüggésben van azzal, hogy míg a feudális nacionalizmus pusztán érzelmi elemekre, a haza fennálló állapotaiért való rajongás sekélyes

emócióira épített, addig a polgárvá váló nacionalizmus a hazát és a nemzetet gondolat és tudatos választás, akarat és cselekvés dialektikus egységében fogta fel. Nemcsak elfogadta a hazát, de cselekedni akart és tudott is érte, nemcsak átvette azt mint életének természetes, magától értetődő keretét, léte önelvű, autochton foglalatát, hanem a maga eszméinek ösztönzései alapján formálni is igyekezett azt. Kisfaludy Sándor hazafisága még a boldog udvarházi élet idilljének lehető repriméje korlátozódott, Kossuthé viszont már milliók jogokban és kötelességekben való részletetésén, azaz egy új nemzet kialakításáért folytatott tevékenységen bontakozott ki. A reformkor kimagasló személyiségeinek nemzeti tudatát az jellemzi leginkább, hogy szemükben a nemzet fogalma elválaszthatatlan a fejlődés, az életformák korszerűsítésének, a minél több ember boldogsága kritériumaitól. Nemcsak nemzetet akarnak, hanem e nemzet haladását, felemelkedését, emberhez méltó jövőjét is. E kor irányadó írásaiban nemzet és haladás, nemzet és társadalmi újítás, nemzet és közboldogság, közjó, közérdek, közjólét, közértelmesség, társadalmi prosperitás fogalmait majdhogynem szinonimaként használják.

S a reformkor nemzetértelmezése arra is okulásul szolgál, hogy legnagyobb nemzetnevelőink haza és emberiség összetartozását, a nemzetek egymáshoz való közeledését / gondolkodásmeghatározó tényezőként tekintették. A nemzet önállóságának ideájával párhuzamosan terjed el ekkor széles körben a nemzet európaiságának, a nyugati polgárosodáshoz való kapcsolódásának eszméje: a haladó országok vívmányainak, intézményeinek, jog- és államrendszerének a hazai adottságok szerinti meghonosítása az ekkori politikai publicisztika túlnyomó részében sine qua nonja az eszmélkedésnek. (Azzal a megszorítással, hogy a nemzetiségeket viszont e vívmányokban csak a magyar politikai nemzetben belül voltak hajlandók részletetni. A polgárvá fejlődő nacionalizmust is jellemezte nálunk az a nemesi ideológiában gyökerező vonás, hogy az itt élő népek, nemzetiségek együttélését egyedül a magyar nemzetállam, a hagyományos *natio Hungarica* keretében tudta elképzelni.) Pándi találon említi a terjedő európaiság-tudattal kapcsolatosan Széchenyi, Wesselényi, Vörösmarty nyomatékos utalásait s a korabeli utazási irodalmat. Említhetné – hisz épp ő aknázza ki korszakmonográfiája, a „Kísértetjárás” *Magyarországon* egyes fejezeteiben – a kor nevezetes folyóiratainak anyagát is, s azokban Kant, Herder, Goethe,

utóbb Hegel, illetve a francia romantikus történetírók tanításainak kisugárzó hatását: a *Tudománytár, az Athenaeum, a Budapesti Szemle* és az *Életképek* valósággal tárháza a nemzetek haladásában való kölcsönössége eszméinek, az emberiség-egészen gondolkodásnak. Magyarország és egyetemesség – jóllehet nem háborítatlan, nem ellentmondások nélkül érvényesülő – konvergenciája alapján jönnek létre ekkor nálunk a nemzeti műveltség majd minden egyes ágában a kor ki-magasló szellemi teljesítményei. Éppen ezért e kérdéskomplexumban eligazító érvényűnek tartom Pándi összegző megállapításait: „... Ott erősödött fel leghatalmasabban a nemzeti tudat és az emberiséghez tartozás öntudata, ahol a korviszonyok között a legteljesebb volt a nemzet és az emberiség *megosztottságának* felismerése, ahol a legmesszebbre hatolt előre a nép történelmi szerepét feltáró gondolat. Ott győzhetett történelmi értelemben is az esztétikai-etikai minőség, ahol tudatosított valóság fordult szembe az illúziókkal, tények vitáztak az ábrándokkal, ahol és amikor teremtő értelem és szenvedély szorította vissza az érzelmességet és az indulatokat.”

A *Bánk bán* sokat vitatott ötödik felvonásáról írott nagyszabású tanulmány az a másik írás a kötetben, amelyben leginkább érvényre jutnak Pándi Pál elemző erényei. Igen szerves és végiggondolt logikájú, ugyanakkor polemikusan felépített műértelmező rendszerezés ez, amely – Sötér István úgyszintén kiemelkedő esszéje mellett – végre megnyugtatóan határozza meg az oly gyakran félreinterpretált alkotás valódi jelentését és belső összefüggésrendszerét. Drámafelfogásával – egyetlen kiegészítéssel – maradéktalanul egyetért. Főképpen az olyan megállapításokat tartom mérvadóknak, hogy Bánk összeomlása az ötödik felvonás végén nem a tettnek, hanem a tett általa előzőleg kellően meg nem fontolt következményeinek okozata; hogy Gertrudis bűnössége az ország dolgában vitathatatlan s Melinda elcsábításában is jócskán megnyilvánul; hogy Bánk mindvégig nem – összeomlása során sem! – tagadja meg tettét. S abban is igaza van Pándinak, hogy tettét a nagyúr – illuzionista módon – jórészt a béke megőrzése hitében hajfja végre, radikális tettére egy nem radikális (s tegyük hozzá: a lehető szövetségesek felhasználását mellőző!) helyzetértelmezés alapján kerül sor. Nézetem szerint az ő oldalán van az igazság a dráma egyik mozzanata fölött Sötér Istvánnal folytatott eszmecserejében is: Bánk az

első felvonás végén elhangzó monológjában nem old – egész alkata olyan, hogy nem is oldhat – fel minden, társadalomhoz és családhoz fűző köteléket. Nem szakítani akar e kötelékekkel, hanem kritikailag megvizsgálja azokat, nem elszakítani magát attól, ami addig számára drága volt, hanem tárgyilagosan, elfogulatlanul újra mérlegre tenni mindannak reális értékét. Végül magam is megkérdőjelezném Sötér kitűnő tanulmányának azt a tételét, mintha Bánk Melinda holtteste mellett meginogna tette jogosultságának érzetében. Nincs erről szó, emberileg omlik össze: megsemmisülése egy gyanútlan, a realitásokkal kellően nem számoló, a helyzetet a maga teljességében fel nem mérő egyéniség emberi (és nem erkölcsi) tragédiája.

Egyetlen ponton lenne csupán megjegyzésem Pándi Pál koncepciójához: úgy érzem, nem veszi kellően számításba, hogy tettének elkövetésekor Bánkot nemcsak az ország állapotaiért érzett felelősség, nem is csupán a férjji sérelem, hanem a nemesi becsületén esett csorba kiküszöbölése is vezérli. Biberach alattomos közlésétől kezdve Bánkot, az addig oly fegyelmezett és szilárd államférfit mindinkább elsodorják indulatai. Ettől fogva legalább annyira a „leveteli” becsület, a „jóhír” hűbéri erkölcsi szokásrendje helyreállításának szubjektív vágya, a „vérkeresztység” feudális morálja befolyásolják elhatározásait, mint az ország objektív helyzetének reális megítélése. Indulatossága révén nem gondolja végig tettének – erkölcsileg teljesen jogos tettének! – várható társadalmi reakcióit, nem veszi számításba családtagjainak esetleges sorsát, mint ahogyan téved cselekedetének – ezt a mozzanatot Pándi Pál is érinti – az ország sorsára vonatkozó kihatását illetően is. Egy átmeneti kor hőse Katona József Bánk bánja: értelme, gondolati tudatos-sága, racionális felismerései már a reformkor mentalitását előlegezik, indulatossága, túlzott affektivitása, társadalmi konvencióinak egyes beidegzettségei viszont még az ekkor már avuló feudális értékjegyekhez kapcsolják őt.

A drámaértelmezésnek módszertanilag, azaz a marxista műelemző eljárások tengerbíró próbája tekintetében kiegészítő-ellenpontoszó párdarabja az az elemzés, amelyet Vörösmarty *A bűnös sörverse* című fiataalkori szonettjéről olvashatunk. E vers ugyanis tipológiailag, azaz a megoldandó feladat szempontjából homlokegyenest ellentétes Katona művével. A *Bánk bán* tudvalevőleg a pálya zenitjén készült, emez viszont ifjonti kísérlet, szárnypróbálgatás; az öntörvényű remekmű, emez esztétikailag nem túlságosan jelentős pro-

dukció, amely ugyanakkor azonban már magában hordozza későbbi nagy művek ígérését; az nagylélegzetű, erők és ellenerők összecsapásán épülő, az objektív valóság teljességét felidéző alkotás, emez rövid terjedelmű, csupán egy egyéni szubjektum kisvilágát felvillantó lírai produkció; az egy hős lelki változásainak megjelenítése egész sor környező szereplővel való kapcsolata alapján, emez magának a költőnek pillanatnyi lélekállapotába enged bepillantást; az egy ország valóságát is megidézi körképszerűen az olvasó (néző) elébe, emez egy individuum belső krízisét vetíti elének. Mégis: a mélyreható különbözőségek ellenére módszertanilag egységet alkot mindkét műelemzés. Egyként példát ad ugyanis mindkettő a marxista vizsgálódás konzekvensen érvényesített társadalmiságára és történetiségére, mű és valóság, mű és alkotóegység, mű és életmű, mű és össziródmalmi fejlődés kapcsolódásának gondos felderítésére. Mindkét tanulmány rejtett polémia voltaképp a hatvanas évek végétől kezdve elterjedt strukturalista, illetve neopozitivisták eljárások egy részével szemben, melyek „egzaktság” címén matematikai ábrák, képletek és formulák prókusztész-ágyába kívánják bekényszeríteni a művek messzesugárzó esztétikumát, hálókat húznak rájuk, s ami abba nem fér, arról lehetőleg nem vesznek tudomást. Pándi műelemzése arról tanúskodnak, hogy műközpontúságnak és történetiségnek, szövegvizsgálatnak és genetikum pályaképeknek csak együtt, a kétféle megközelítés társításával van értelme: nincs olyan művészi kreáció, mely elválasztható lenne attól, aki létrehozta, s a kortól, amelyet átélve, amellyel viaskodva a művész azt megteremtette.

A marxista műelemző módszerek harmadik változatára is mintát nyújt kötetében Pándi. *Egy észrevétel Eötvös regényének ábrázolási módszeréről* címmel az író pályakezdő regényének, *A karthausinak* egyetlen motívumát vizsgálja, – ám akként, hogy e motívumelemzés révén az egész pályára érvényes következtetésekhez engedi olvasóját eljutni. A regény egyik alakja, Armand által kifejezett társadalmi igazság, ugyanakkor Armand negatív jelleme kapcsán a „megosztott igazság” elvének művészi érvényesítésére mutat rá mint igazság és valóság, eszme és megvalósulás, meggyőződés és társadalmi gyakorlat diszkrepanciájának jelentkezésére a hazai és európai kapitalizálódo fejlődés adottságainak közepette. Az Eötvös-mű összetett ábrázolásának ez mindössze egyik motívuma, részleteleme, Pándi finom észrevételei nyomán azonban egyúttal a politikai gondolkodó, a publicista Eötvös későbbi útjára

(sőt elvbarátainak, a centralistáknak útjára is!) kipillantást nyerünk. Megfigyelhetjük annak a politikai elgondolásnak sarjadását, amelynek indíttatására az író utóbb – centralista társaival együtt – teljes szívvel megvalósítani kívánja majd a polgárosodást, de kapitalizmus nélkül, a demokrácia és a szabadelvűség vívmányait, de a tőkés rend hordozta ellentmondások nélkül, egy korszerű és egységes hazai társadalmi organizmust, de az egyéni önzés szabadjára eresztése nélkül.

A tanulmányok, műelemzések során az értekező arra is módot talál, hogy közvetetten megfogalmazza a maga ars poeticáját. Petőfi születésének százötvenedik évfordulójára alkotott megemlékező írásának a költőnél jelentkező újfajta emberi és alkotói minőség felmutatása a célja. Félreértés ne essék: Pándi nem valaminő kötelező érvényű modellt állít, éppen nem a rosszemlékű „lobogó” valaminő újmódi válfajának kialakítására törekszik. Ellenkezőleg: egy egész történelmi korszak, a nemzeti társadalom és kultúra első nagy felívelése, európaivá emelkedése során létrejött alapvető emberi és művészi értékeket kívánja fogalmilag meghatározni. Nem valamely korok felett álló egyén szobrának kimerévítése vezérli, hanem egy félszázados történeti folyamat sűrített eredményeinek megragadása az emberi matéria szintjén.

Mi az tehát, ami Pándit olyannyira vonzza a Petőfi-személyiséghez? Mindenekelőtt a társadalmi karakter, aki a teljes szellemi és anyagi egyenlőség emberi közösséget óhajtott megvalósítani, abból ki nem rekesztve egyetlen nemzetet, egyetlen tisztséges embert sem. Ugyanígy vonzza őt a hazafi, aki a patriotizmust a haza fennálló állapotainak teljes megváltoztatásában látta, s aki páratlan hitellel és érzékenységgel tudta összekapcsolni a sok százados hazai hagyományt az újonnan feltörő szocialista eszmével – hidat teremtve mintegy haza és nagyvilág, nemzet és emberiség között. Megragadja Pándit továbbá a gondolkodó és cselekvő ember egysége – azé a közéleti formátumé, aki eszméit nem doktrínér, valóságidegen módon akarta megvalósítani, hanem a hazai társadalmi gyakorlat lehetőségei és szükségyszerűségei szerint, s nem újmódi világ-megváltóként egymaga igyekezett fellépni, hanem azon munkálkodva, hogy előmozdítsa a születő, újtípusú nemzeti egységet, a haladás híveinek nemzeti összefogását. S végül, de nem utolsósorban a páratlan költői talentum váltja ki csodálatát: kreatív energiája, mely úgy kapcsolódik a

meglevőhöz, hogy újat teremtve fölébe is emelkedik annak, s mint új művészi valóság hat vissza a primér életanyagra; kombinatív képzelete, mely magától értetődő kapcsolatot tudott teremteni megszokott és szokatlan, általános és különös, helyi és egyetemes, időálló és pillanatnyi, valóság és fantáziatermék között; természetessége, mellyel magába tudta fogadni a való világ teljességét, benne a tudás, a műveltség teljességét is. Egyszóval: az örökmozgó értelem, a mindig tevékeny és mindig a haladásra tevékeny összpontosító szellemi erő, a teremtő emberi vitalitás magasfeszültsége nyeri meg tetszését a Petőfi-alkatban. A leginkább élő és ható, a szocialista jövőt a legintenzívebben és legszuggesztívebben formáló életértékek.

Az ilyen karakterű Petőfi-képet manapság talán nem nehéz népszerűsíteni, de hozzá nem könnyű eljutni. Pándit a Révai-féle Petőfi-képmással való kritikai szembenézés segítette ennek kialakításában. Ez az utóbbi portré ugyanis – igazságaiban éppúgy, mint torzításaiban – a hazai történelem (s azon belül a munkásmozgalom) alakulásának sajátos tükré: elemzése, az erények és tévedések megjelölése világnézeti hatóerővé válhat. A *Révai József Petőfi-képéhez* című nagyszabású tanulmány szerzője annak a felszabadulás után színre lépő marxista tudósnemzedéknek nevében végzi el ezt a munkát, amelyet nem kis részt Révai írásai neveltek, s amelyet ugyanakkor a személyi kultusz időszakában a nagyképességű

teoretikus kultúrpolitikai tevékenysége jócskán megzavart, tétvútra vitt. Felelős eszmei bátorsággal, a történetiség igényének következetes érvényesítésével teljesíti feladatát Pándi. S igen figyelmet érdemlő konklúziókkal: miközben kimutatja, hogy 1948-tól kezdve Révai miként rendelte alá egyes esetekben a Petőfiről szóló igazságot különböző taktikai érdekeknek, egy-szersmind az olvasó elé tárja azt is, hogy a *Magyar szabadság-világszabadság* szerzője műveinek túlnyomó részében a történeti valóságnak megfelelően képviselte, fejtette ki Petőfi igazságát. Kritikával kell tehát néznünk Révai József reformkori fejlődésünk egész értékelését meg-alapozó tevékenységét, de nincs szükség semminő gyökeres revízióra, lényegi korrekcióra – nem kell megtagadnunk a bennünket felnevelő lényegi megállapításokat. A tőle is tanult marxista princípiumok folytonosságával láthatunk hozzá új feladatainkhoz.

Az *Első aranykorunk* nyilván főként a szakemberek és az irodalmi múlt iránt érdeklődő, igényes olvasók érdeklődésére tarthat számot. Én mégis elsősorban a bölcsész egyetemi hallgatók kezébe adnám. Szakmai elmélyülést, tárgyszeretetet, szempontokban való gazdagságot, a művekhez, alkotókhöz közel férkőző érzékenységet tanulhatnak belőle – leginkább pedig világnézet és módszer mély és etikus összeforrottságát.

Fenyő István

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: JELENLÉVŐ MÚLT

Bp. 1978. Szépirodalmi k. 513 l.

A könyvet záró *Műhelybeszélgetést* nem csupán vallomásnak kell látnunk a szerző szándékairól, hanem iránymutatásnak is a tanulmányok, esszék, kritikák szemléletének, megformáltságának, gondolatmenetének megértéséhez. Itt szólt arról, hogy „az irodalomtörténész és a tanár, a kritikus és a szerkesztő érdeklődési körei természetes módon kapcsolódtak egymásba”. Jelezte még, hogy pályakezdésétől törekedett „összekapcsolni a jelenkori magyar irodalom és a nemzeti-ségi magyar irodalomnak legjobb teljesítményeit”. Ezek a mondatok és a könyv szerkezete arra figyelmeztetnek, hogy a *Jelenlévő múlt* szerzője napjaink alkotóira és műveire figyelt nagyobb mértékben, s a lapokon a XX. századi irodalmunk egyes jelenségei, feladatai és az adott válaszok tárulnak fel.

A *Pannóniából Európába* című (1975) tanulmánykötetéből újraközölt írás, *József Attila és a régi magyar irodalom – A „Pannóniai ének”-ről írt dolgozat tükrében* tulajdonképpen a költő önéletrajza egyetlen mondatának tartalmát, hátterét, lírai összefüggéseit vizsgálja. A részlet így hangzik: „Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra is érdemesnek nyilvánított.” Az eredeti dokumentumokra épített dolgozat maggyőzően érvel a József Attila-i mondat „jogos öntudata” mellett. S valóban csak sajnálhatjuk azt, hogy a minden bizonnyal írásban készített előadás szövege nem került elő, mert a rekonstrukció hitelességét ez erősítené leginkább. Ennek hiányában a szerző Dézsi Lajos rövidebb fogott feljegyzéseiből elindulva *logikailag* töltötte ki a tények körüli űrt.

Amíg Csáti Demeter énekének hatásáról, illetve a régi magyar irodalomról van szó, az írás előadásmódja tárgyszerűen pontos, amint azonban az egyetem-élmény horizontális vázlatára került a hangsúly, a megközelítési alap megkérdőjelezhetővé vált (még ebben a némileg átdolgozott formában is). Csak egy példát kiemelve; az egyik alfejezetben (*Az egyetem-élmény további tanulmányai: József Attila, Zolnai Béla és Sik Sándor*) azt várná Zolnaitól, hogy 1929-ben megértse, felismerje a „ma” kristálytisztá logikájú költői kép-jelentését. Nem a professzor védelmére mondom, még csak azért sem, mert vele kapcsolatban „szinte mindenki árnyaltabb fogalmazásra” intette a szerzőt, de az hihetetlenül csodálatos lett volna, ha észreveszi és értékeli a József Attila-i sorok jelentéstartalmát. Nem értékkelhetette, mert stílusza, klasszikus eszményeken iskolázott tudós szakember volt. (Ide illik – bár más művészeteti ágról van szó – amit Fülep Lajos Csontváry korabeli meg nem értéséről mondott: „azért nem értették meg, mert szakemberek voltak . . . Csontváry minden ismert, megszokott beosztás, kategórián, stíluson kívül-fölül van – hová tegyék?”)

Ezzel a tanulmánnyal szerves egységet alkot másik kettő, amelyekben Vas István és Weöres Sándor műltzsemléletről, illetve az ebből sarjadzó eredményekről írt. A *Vas István Rákóczi-motívumai* címűnek az ókortól napjainkig kutató, nyomozó alapállása, Senecától Spenglerig, a fényes szellők időszakától a jelenig ívelése lenyűgöző filológiai munkát mutat. Anélkül, hogy a bizonyítási folyamat egyes elemeire részleteiben kitérnék, meg kell jegyezni, itt-ott úgy tűnik, a szerző állandó kísérésben volt mindazt leírni, amit elolvasott. Abban egyetértünk, hogy minden kérdés tisztázásához alapos és pontos utánjárásra van szükség, s ehhez megfelelő műfaj a „filológiai esszé”. Az olyan írásmű, amiben gyakoribb a lehetőség a kitérőkre, az irodalomtörténeti határok átlépésére. Nyilvánvaló, hogy régi magyar irodalom akkor válik valóban jelenlévővé, ha a most szemléletéhez idomulva nyújt élményt. Ebből következően jogos az olyan feldolgozás, amelyben a tudós alaposítást átízza a személyes lelkesedés példája. Néhol azonban zavaró, hogy egyes dokumentumok, könyvek és a vizsgált művek kapcsolata alkalmatlan tűnik. Ami egy-egy korhoz érdekes adalék (mint az *Untergang des Abendlandes* „stressz” hatása, vagy Kalmár György oroszországi kapcsolata), azzal esztétikai értékeket magyarázni nem mindenütt célszerű.

Ha nem szorosan vett irodalomtörténeti kérdésekről ír, a szerző mindig talál egy olyan meg-

határozó jellegű nézőpontot, amelyből az egész műre érvényes megállapításokhoz jut el. Illyés Gyula *Szíves kalauzáról* szólva a szociográfikus műfaji sajátosságokra irányítja a figyelmet, úgy, hogy közben utal arra, mi az, amivel az író a korábbiakhoz képest többletet adott. Dicsérőleg kell kiemelni, hogy eközben a stíluszeszközök tartalmi szerepére hoz új és újabb bizonyító példákat. Azoknál a műveknél tartom ezt különösen fontosnak, amelyek – mint Nagy Lajos *Pincenaplója*, Darvas József könyvei, Illyés, Simon István, Váci Mihály és mások munkái – iskolai irodalomórai feldolgozásra kerülnek. Babits Mihály épp hetven évvel ezelőtt figyelemztetett arra (diákjaihoz szólva), hogy mennyire meghatározó a stílus minél alaposabb és átfogóbb ismerete a művek megértéséhez. A jelenkori tapasztalatok nemcsak ennek aktualitását erősítik meg, hanem a tennivalók nagyságát is sejtetik. Az ehhez, a feladat megoldásához adott segítség miatt tartom lényegesnek a kötet azon mondatait, amelyek Nagy Lajos felkiáltójeleiről, Fábry Zoltán kettőspontjairól, Vas István tömörítő kollázs-technikájáról szólnak.

A *Jelenlévő múlt* mindhárom ciklusában hamar észrevehető, hogy a szerző értékelő alapállással forgatja a jelenkori irodalom műveit. Mondanom sem kellene talán (az eddigiekből következően természetes), hogy sokfelé tekintő alaposítással mond ítéleteket. Ezeknek egyik eleme feltétlenül irodalomtörténeti. Ami nem csupán annyit jelent, hogy felsorakoztatja, számbaveszi az elődöket, s utal korábbi megformáltságokra. Ezekkel együtt vagy esetleg helyettük a legmagasabb mércéhez viszonyítva határozza meg egy-egy hős, típus, vers formai minőségeit, a kifejezett művészi teljesség szintjét. Néhány esetben ellenvethetjük azt, hogy csak távoli vagy feltételezett összefüggésről esik szó. A megállapítások azonban mindig „ülnek”, és attól, hogy tévútra kerüljön, egy-egy életmű *belső* ívének követése óvja meg.

Erre törekszik kritikái írásaiban is: A könyvben előkerül a „nem szakértő” szókapcsolat, mintegy allúzióként egyre polarizálódó szaktudományunkra. A szerző szándéka az „elaprózódás” cáfolata, de olykor egy-egy könyvről, monográfiáról szólva maga utal a „nehéz helyzetre”, s éppen a „nem szakértői” viszony miatt. Sziklay László szlovák irodalomtörténeti feldolgozásáról így nem „speciális szakszempontok”, nem a „fejlődés belső tényeinek normatív ismeretében” ad elemzést, hanem összefoglalásként, szintézisként vizsgálja; „főleg a

koncepció, a módszer, a szemlélet, az arányok” felől mérlegelve. Hasonlóképpen emelte ki Bori Imre monográfiája (*A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*) kapcsán, hogy „szuverén látása van választott tárgyáról” és ez tette a munka elvégzésére „feltétlenül” alkalmassá. E példákból világos, hogy Kovács Sándor Iván eleven *nyitottsággal* közeledett írásainak tárgyaihoz (olyannyira, hogy például a jegyzet-apparátusban közli Bori Imre helyreigazító levelének részletét).

Arról lehet vita, hogy amikor összevetéseket végez, akkor azokat a jegyeket kell-e kiemelni, amelyek művek, alkotók közötti azonosságokra utalnak, vagy inkább a különbségekre szükséges a hangsúlyt helyezni. Nyilván az előbbinek is van jellemző szerepe, hiszen egy mai regényt, novellát a móríci megvalósuláshoz mérni nem csupán a szerző előtti tisztelgést jelent, hanem minőségi értékítéletet is. Ugyanakkor az egyezésekkel felmerül az utánzás, a kevesebb önállóság gyanúja. Ezért látszik helyesebbnek az eltérő jegyekkel karakterizálni (persze így is van kérdés, ha különböznek, akkor miért vetjük össze őket?). Kovács Sándor Iván az utóbbit tartja lényegesebbnek, különösen azokban az írásaiban (a könyv második és harmadik ciklusában), ahol jelenkori irodalmunk alkotóiról és munkáiról szól. Ide illik egy idézet Garai-tanulmányából. *A Jób könyve* kapcsán igazítja helyre a megelőző vélekedéseket: „A terjedelmes bibliai parafrázist a kortárs kritika jórészt félreértette. Babits Jónásával hozták összefüggésbe, anélkül, hogy kitetszett volna a nyilvánvaló tartalmi eltérés. Mert Jób pontosan ellenlábasa Jónásnak. . .”

Az ilyen helyesbítés a könnyebbik feladat, amelynek elvégzése után következhet a helykijelölés a kortársi művészpályák széles mezőnyében. S ezzel újra csak az elveknél vagyunk, már ti ott, hogy egy-egy életmű valós értékei mihez viszonyítva tárhatók fel. *Váci Mihály öröksége* című esszéjében elveti azt, hogy az „antropológiai” vagy a „kozmosz” költészet teljesítményeivel ütköztessük, jobb, célravezetőbb, ha a „szintézisének társadalmias vetületeit vetjük mérlegre” és „a lírai realizmus esztétikai eszményeihez mérve minősítjük a művészi megvalósulást”. A szerzővel egyetértve kell megjegyezni, hogy az esztétikai elemzésben – mint maga mutat rá példákat – fontos szerepe lehet a történetiségnek. Nem csupán a távlatosság ésamszögéből, hanem a megtett út előzményei és a párhuzamok vonatkozásában is. Az említett írás még a hagyományok továbbvitelének vizsgálatával bővíti a

jelzetteket. Ezen a ponton mutatkozik meg leginkább, hogy a régi magyar irodalom kutatója mily alapos és mély tájékozottsággal bír napjaink írájában. Biztos, pontos találatokkal jelzi, hogy Váci Mihály öröksége miként él tovább Ratkó József és Szöllösi Zoltán verseiben, illetve szemléletükben.

A hagyományok továbbvitele mellett, azzal összefüggésben a *hatás* kérdései foglalkoztatják élénken a szerzőt. Az összetett jelenségnek – az adott terjedelmi keretek között – azt az oldalát vizsgálja elsősorban, amelyekre utalásokkal vagy másként az alkotók maguk figyelmeztetnek, illetve a cím, az alcím, a szöveg azonosságokat sejtet. Így írhatta Sütő András *Csillag a máglyánjáról* szólva, hogy a dráma és Illyés Gyula verse (*A reformáció genfi emlékműve előtt*) feltételezi, kiegészíti egymást. Idézhető, amit Weöres Sándorról mond: „A ’hatások’ és ’források’ hagyományos kutatásával és értelmezésével végső soron semmire sem megyünk Weöres Sándor költészetét szemlélve, mert az irodalomtörténeti anyagból *kívülről* közelítő vizsgálódó ezernyi átvett motívumot, befalazott törmelket talál ugyan, de minduntalan szembe kell néznie az egyszersmind *belülről* is sugárzó művészi teremtés és átlényegítés tényeivel. Azzal nevezetesen, hogy Weöres Sándor inkább ’előállítja’, létrehozza ezeket a ’hatásokat’, semhogy a szokásos módon befogadná” (Kiemelések az eredetiben).

A személyességre kell még odafigyelnünk a *Jelenlévő múlt* írásaiban. Ebből indul el akkor is, amikor Boockay szülőhelye körüli kérdésre keres választ és ez hevíti át búcsúzását Simon Istvántól. Kiemelkedő darabja ebből a szempontból a könyvnek a *Fábry Zoltán kettőspontjai* című megemlékezés. A filoszt a levelek dokumentatív közreadása, az író pedig a hozzájuk fűzött magyarázatok jellemzik. Ez a cikk mutatja leginkább, hogy Kovács Sándor Iván az *írói megformáltság* irányába tágítja a tanulmányokat, esszéket. („Engem a régi magyar irodalom esztétikai feltámaszthatóságának eszméje vezetett el a személyesség tudatos – bár többnyire rejtett, transzpónált + érzékeltetéséhez” – mondja a *Műhelybeszélgetésben*.) Ezzel nem csupán az olvashatóság elengedhetetlen követelményének tesz eleget. Ez az útja annak is, hogy a kutatási eredmények, a régi és az újabb magyar irodalom értékei az olvasók minél szélesebb rétegeihez eljussanak. A „filológiai esszék”, kritikák, rövidebb írások és Kovács Sándor Iván egész munkássága e cél szolgálatában áll. A *Jelenlévő múlt* átsugározat „valamit” abból az olvasóra, ami munka közben hatalmába kerítette a szerzőt.

Laczkó András

A magyar középkor műveltségének törzséhez tartozó Képes és Budai krónika magyar fordításának megjelenése után a kiadói kegy Thuróczy János műve: A magyarok krónikája felé fordult. Ennek és Horváth János áldozatos munkájának köszönhetően, amikor a latin nyelv ismereteinek hiánya egyre nagyobb akadályokat gördít a középkori alkotások megismerése elé, a középkori önálló magyar állam majd egész történetét átívelő mű magyar nyelvű kiadását a nagyközönség is forgathatja.

Horváth János a halál akadályozta meg abban, hogy munkáját befejezze, így a kísérő tanulmány töredékben, a szöveget értelmező, magyarázó jegyzetek pedig Horváth János és Boronkay Iván összeállításában jelentek meg.

Mivel Thuróczy munkáját nem formálta egységes egészé, a fordítójára nehéz munka várt, hiszen hozzávetőlegesen tíz szerző sajátos szóhasználatának, stílusának megfelelő, pontos tolmácsolást kellett adnia. Ilyen helyzetben a mű magyar nyelvre ültetésekor kevésnek bizonyult volna az egészet egy testből, egy darabból kiöntő ihlet, az egyéniségüket írásaikba vagy azok mögé rejtő szerzők gondolatosságát, latinságát aprólékos filológiai munkával feltáró fordítói gyakorlat érhetett el jó eredményt. A fordító gondossága, szakértelme nyomon követhető, hiszen a gesta egyes folytatóinak egymástól eltérő stílusát is vissza kellett adnia. Az ősgesta után következő „betét” – egyes felfogások szerint a Gesta Ladislai regis – olvasásakor például jól érezhető az előadásmód változása a magyar nyelvű szöveg olvasásakor is. Míg az előbbit az egységes, élénk stílus jellemzi, a László királyról szóló történetben a pogánykori hősi énekekre jellemző epikus véna árad. Ehhez képest viszont feltűnik a XII. századi folytatás készítőjének kissé szikár, drámaiságra hajló előadása. Sőt úgy érezzük: a fordításban is nyomon követhető a Thuróczy által önállóan írott részekben a stílus és szerkezet izmosodása.

Horváth János az egyes szavaknak az illető korban használatos jelentését adva, a szöveg latinus szerkesztésre jellemző fordulatait feloldva nemcsak a mű archaikus hatását őrizte meg, hanem az egyes szerzők írásmódjának jellemzőit is megtartotta. Kár, hogy a korrektori munka folytán, főképp a mű vége felé, több apróbb hiba található a megszövegezésben.

A jegyzetapparátus, bár eligazító szándéka az időben előre haladva megcsappan, példás pontossággal és kellő mélységben kommentálja az egyes történeteket, és ad felvilágosítást a szereplő történelmi alakok kilétéről. Sokhelyütt még az illető eseményhez kapcsolódó szakirodalom legfontosabbjai is a jegyzetekbe kerültek. Ezáltal az illető történet vagy személy után érdeklődő olvasó megbízható helyen tájékozódhat, és ki egészítheti ismereteit. Alapos búvárkodás után a legtökéletesebbnek vélt jegyzetapparátust is ki lehet egészíteni. Éppen ezért jelen esetben inkább a jegyzetelés elveinek egy művön belül megnyilvánuló kötelező egységére hívjuk fel a figyelmet. Célszerű lett volna a földrajzi nevek, történelmi személyek és események magyarázatát adó kommentárok egész művön át tartó egyenletes szintű megvalósítása.

Thuróczy János Krónikája nem pusztán művelődéstörténeti ereklye, ma is elevenen ható mű, amelynek soraiból sugárzik az egyes korszakokra jellemző szellemiség és a politikai harcokat kísérő érzelmi töltés. A mai olvasó számára talán éppen azzal válik különösen izgalmas olvasmánnyá, hogy a szerző nem adott egységes történet-szemléletet, stílust könyvének; ezt méltán tartja a szakirodalom – különösen a humanista történet-írók munkáival vont párhuzam során – a szerző műveltségének, tehetségének korlátjaként, azonban a krónika egyes fejezetei így külön-külön nyújtanak, az adatokat és eseményeket magyarázó történelmi jelleggel, irodalmi élményt a benne elmélyedőknek.

Thuróczy nem készült tudatos történet-írónak. Mint Mályusz Elemér a Krónikát forrásai tükrében bemutató, átfogó munkájában feltárja: a jómódú, Turóc megyében birtokos nemesi családból származó szerző – bár anyagiak nem akadályozták – nem folytatott külföldön egyetemi tanulmányokat, ismereteit hazai iskolában szerezte, és jogászai gyakorlata során bővítette. Pályája változatosan alakult, végül egyre feljebb emelkedve a nádor és az országbíró mellett működő harmadik nagybíróságnak, a személynőkinek ítélmestere lett. A királyi udvarban országos ügyekben járatos főtisztviselők között forgolódva, maga is kezdte érezni egy a „régieket” folytató történelmi összefoglaló hiányát. A hivatalnoktársaival folytatott beszélgetései során nemcsak vágyait növesztette nagygyá,

hanem előbb Hássági István, majd Drágyi Tamás biztatására három ütemben elkészítette művét. Előbb Lorenzo de Monaci verses elbeszélését ültette át prózába. Második lépésként a már meglevő krónikás anyagot szándékozta bővíteni és javítani. Átdolgozta az őshazáról szóló részt és a hun-történetet, a honfoglalástól kezdve azonban megelégedett a rendelkezésére álló szövegek (a terjedelmesebb Képes és Budai Krónika) adatainak egybeillesztésével. Végül pedig a Kis Károly halálától koráig terjedő időszak történetét írta meg. A kortársak által régen várt mű – Filipecz János kancellár-püspök támogatásával – elkészülte után igen hamar, 1488. március 20-án Brünbnben, majd másodszer ugyanezen év június 3-án Augsburgban jelent meg. A gyors egymásutánban napvilágot látott két kiadás a nagyfokú érdeklődést és igényt bizonyítja, a külön német területre szánt csonka példányok pedig, amelyekből Bécs elfoglalásának leírása kimaradt, a művel kapcsolatos külpolitikai szándékokról árulkodnak.

Thuróczy vállalt feladatának végrehajtása során lett történetíró. Bár Aeneas Silvius Cosmographiája volt a Krónika önállóan készített részeinek vezérfonala, Mátyás ítélmesterének történetírói munkájához magyarországi elődei adták a példát. Krónikájának nem adott egységes szemléletmódot, nem használta az oknyomozó módszert, csak később érezte meg, hogy azokkal szemben, akikről ír, tolla hatalmat adott a kezébe. Stílusára is egy középkori lovagregény, Guido de Columna Trójája volt hatással. Ha egymás mellett olvassuk a Krónika elé és Ransanusnak A magyarok történetének kivonata című műve elé írt dedikációt, azonnal észrevevesszük a szemléletmód különbségét. A két szerző írói magatartásáról árulkodnak azok a mondatok, amelyek a két alkotás megírásának indítékait tárják fel. Thuróczy az alábbiakat intézi Drágyihoz: „... fellelkesülve a te buzdításodtól bátorságot merítettem, hogy hozzá kezdjek az erőimet meghaladó feladathoz. A te kedves és gyönyörködtető ékesszólásod meggyőzött engem, bár az ilyen nagy események nagyobb íróit érdemelnének...” A humanista főpap ajánlása Mátyás-hoz: „Bevallom, természetesen nincs aranyam, drágakövem vagy ezüstöm, amellyel megajándékozhatnám a királyt, akit az összes halandó gazdagság minden nemében leginkább vagyosnának vél; ezért vállaltam az írás fáradságát, és a művet, amint illik méltóságához, és jó szándékkal, dedikáltam.” A nyilvánvaló nézet- és stíluskülönbségek ellenére Thuróczy középkori

történelemszemléletének burkában reneszánsz szenvedély lobog. Nem tagadja isten mindenhatóságát, de mégis úgy véli: az emberek életében a fátum és fortuna játszanak közvetlen szerepet. A vak végzet szabta határokon belül a változó szerencse alakítja szerinte az emberi sorsokat. Mátyás ítélmestere történetíró elődeihez híven feltétlenül királytisztelő. Morális nézőpontját azonban velük szemben is érvényre juttatja. Kis Károly, Zsigmond, V. László sorsa az elkövetett bűn után bűnhődéssel teljesedik be. Az államérvék védelme, tisztelete nem olvasható ki a Krónika soraiból, de a szerző világosan látja a török veszély jelentőségét. A törökkel szemben tanúsított magatartás ítéletének mércéje lesz. Elítéli II. Mohamed érkező csapatainak híreire is menekülő Cilleit és a királyt, ugyanakkor a támadó déli szomszédal mindig szembeszálló Hunyadi János megdicsőül tollán. Szülőföldje iránt érzett szeretetből fakad, hogy a Giskra garázdálkodásáról szóló fejezet egyetlen fájdalmas jankajáltás lesz, amelynek mondataiban nemcsak a pusztítást, rablást és erőszakot elszenvedők iránti együttérzés fejeződik ki, a fájdalmas hang intonálásába egyéni élményei is belezajszhattak. Éppen ezért, a határok megszilárdításáért, a belső béke megteremtéséért értékeli nagyra a Hunyadiak tevékenységét. A nándorfehérvári győztesek szinte életrajzát adja könyvében, Mátyásról pedig reneszánsz fejedelemportrét próbál készíteni. Ebben a törekvésében kora jelenségeit megértő magatartása fejeződik ki. Kortárs, Ransanus még Itáliában tartózkodva készíti el Hunyadi János életrajzát, Mátyás előtt elmondott szónoklatában pedig a király reneszánsz fejedelempéjét rajzolja meg. Thuróczy a magyar krónikáiról hagyományra támaszkodva inkább a király hadi erényeit, gazdagságát, népszerűségét hangoztatja, és nem dicséri Mátyás nagyszerű tehetőségét, szárnyaló szellemét, a tudományok és művészetek iránti vonzódását, miként ezt a humanista szokás szerint Ransanus teszi. A Hunyadiak római eredetéről sem beszél, ahogy ezt itáliai társai teszik, inkább Attilához a hunok nagy királyához hasonlítja uralkodóját, sőt az augsburgi kiadás szövegében második Attilának nevezi. (Éppen az ilyen és ehhez hasonló, a mű alap gondolatát is érintő szövegvariánsok meglelte tenné szükségessé a Thuróczy-krónika kritikai kiadásának mielőbbi megvalósítását is.) Attila személyének központba állításával Thuróczy a hun királyról szóló írások sorát nyitja meg, ugyanis a kortársak és utódok: Ransanus, Bonfini, Callimachus, Oláh Miklós jóvoltából

részint politikai célzattal, részint a nagy egyéniség tiszteletének jegyében Attilának és népének története ismét az írók tollára kerül. Az Attila-Mátyás párhuzam megalkotásával Thuróczy bizonyára nemcsak a saját elképzelését veti papírra, a birodalmat teremtő nagy hun uralkodó példájával feltehetően Mátyás és környezete is rokonszenvezett. A király ugyanis hasonlóan nagy birodalom, több népet egybefogó állam létrehozásának tervéről álmódott, és tett is célja érdekében lépéseket. Az itáliai befolyás erősödésétől féltő udvari körök számára is kedvesebb volt az előd keresésének ez a módja, mint a másik változat, a család római eredetének hangoztatása.

Thuróczy korának gyermeke volt. Amennyit értett meg jelenségeiből, eseményeiből, amennyit önmagában is megtalált. Észrevette, hogy világi ember létére már a katonai pálya mellett a hivatalin haladva is elérhet a hatalom csúcsaihoz. Ezáltal pályája a kialakuló deákos, latinos műveltségű magyar értelmiség példájaként szolgált. Köz-nemesi szemléletét – műve igazolja – főhivatalnokként is megtartotta. Ennek köszönhetette, hogy a XV. századi magyar uralkodó osztály jelentős rétegének tetsző alkotást készített, ezért forgatták szívesen könyvét a nemesi olvasótábor tagjai. A nemesi nemzeti szemléletmód jegyében nem szól a familiáris viszonyról, amikor korának történetét beszéli el, jöllehet maga is e kötelékben került az udvari hivatalokba, és sorsának alakulása urai szerencséjének függvénye volt. Bárót és köznemeset egyenrangúnak tüntet fel leírásaiban. Ennek a magyarságára büszke nemesi rétegnek az óhaját kifejezve szedegeti össze a

rendelkezésére álló kútfőkből azt a megfelelőnek látszó híranyagot, amelyekből munkájának őstörténeti részét, mesés és valóságselemek sajátos öntvényét megalkotta. Hun-történetének megírására is hasonló okokból kiindulva vállalkozhatott.

Az oklevelek latinságán nevelkedett Thuróczyt Ransanus humanista írói góggal telve azzal vádolja: munkáját nem eléggé latinos ékes-szóalással készítette; maga is érzi a humanista iskolák adta pallérozottság hiányát. Hunyadi Jánosról szólva valóban érezhetjük stílusán az oklevelek narrációjának hangvételét. Az egymástól függetlenül is kerek egész történeteket a „főhős” személye kapcsolja egybe. Munkája előrehaladtával azonban belejön az írásba és szerkesztésbe is. Korának megjelenítésekor a kompozíció már jobban sikerül, tollát is gyakorlottabban forgatja. Megkapóak természetleírásai. Megragadva az alkalmat, önfeledten időz év- és napszakok leírásánál, tájképek festésénél. A várnai csata leírása önmagában is nagyszerű szépirodalmi élményt nyújt az olvasónak.

A magyarok krónikáját már elkészülte után sokan forgatták. Két kortárs történetíró: Ransanus és Bonfini forrásként, a magyar nemesség generációi „történelemkönyvként” használták. Egyes fejezetei témákat adtak jeles íróink számára, később történetíró nemzedékek vették elemzés alá sorait. Bizzunk abban, hogy magyar fordítása tovább növeli értőinek és olvasóinak táborát.

Blazovich László

CHRISTIANUS SCHESAEUS: OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA

Ed. Franciscus Csonka. Bp. 1979. Akadémiai K. 547 1.

(Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, tom. IV.)

Az olvasó meglepetéssel vegyes örömmel fogadja a Bibliotheca új sorozatának eddig legterjedelmesebb kötetét. Nem azért a meglepetés, mintha Schesaeus életműve oda nem illenék, vagy annak kiadására szükség nem lett volna. Ellenkezőleg – innen az öröm –, a sorozat rangját elsősorban az ilyenféle, fontos, de – nyugodtan mondhatjuk – java részében (és főleg külföldön) ismeretlen életművek közreadása biztosíthatja mind a magyar, mind a nemzetközi fórumon.

Valóban, a szerzőnek talán ha 2–3 munkája volt úgy-ahogy hozzáférhető a kutatás számára. A többi, közte a köztudottan legfontosabb is, a *Ruina Pannonica*, csak töredékeiben volt nyomtatva, illetve gyakorlatilag megközelíthetetlenül bujkált. A kiadás égetően időszerű voltát mi sem bizonyítja jobban, mint a könyvészeti adatok áttekintése: az utolsó száz év kíméletlen pusztítást végzett a Schesaeus-hagyatékban. A Szabó Károly és közvetlen utódai által

még látott nyomtatványok nagy része elkallódott, nem beszélve az akkortájt még olvasható kéziratokról, melyeknek miránk már csak kópiái, fordításai vagy éppenséggel bibliográfiai adatai maradtak. Ezúttal leletmentésről van szó.

Ugyanebből a forrásból fakad a meglepetés. Tudniillik egy ilyen impozáns kiadvány létrejöttéhez nemcsak szükség szükséges, hanem lehetőség is. Olyan színvonalon állna a téma kutatása, hogy immár lehetővé vált a szövegek kusza hálózatának rendbe fésülése? Schäser Keresztélyt aligha számíthatom a divatos nevek közé. Emlegetik, emlegetik, de irodalomtörténeti bibliográfiánk tanúsága szerint róla és irodalmi működéséről semmiféle átfogóbb jellegű tanulmány nem készült soha, eddig kizárólag egy-egy műve, egypár mondata került szóba, és az utolsó hosszabb cikk e nemben is negyvennyolc évvel ezelőtti évszámot visel. A magyar történettudomány válogatott bibliográfiájában 1945-től 1968-ig neve sem bukkan föl. Bartoniek Emma nemrégiben közzétett posztumusz kötetében csak a *Ruina Pannonica* történeti forrásértékéről szól részletesebben, magáról a műről nem beszél. Bitay Ilona Schesaeus irodalmi munkásságának magyar vonatkozásait ismertető, 8 lap terjedelmű tanulmánya a szóban forgó kötettel éppen egy időben jelent meg Bukarestben. A fennmaradt kéziratok, kiadások összevetésére, értékelésére, a szöveg hagyomány elemzésére, a hiteles textus megállapítására mind ez ideig kísérlet sem történt. Márpedig ez elengedhetetlen feltétele minden kritikai kiadásnak, sőt, ennek funkciója voltaképpen a korábbi eredmények összefoglalása lenne. Innen tehát a kételkedésbe áthajló meglepetés.

A fentiekből elsősorban az következik, hogy Csonka Ferencnek hihetetlenül nagy munkát kellett végeznie. Ami egy kritikai kiadásban manapság megkívánható, az itt megvan, és jól van meg. Nyugodt lelkiismerettel beszélhetek világszínvonalról. Munkáját, persze, csak az fogja igazán értékelni, aki maga is foglalatosskódott effélével. A részleteket illetően a kritikus nem tehet többet, mint hogy megnyugtassa az olvasót: megbízhat abban, amit a könyvben lát. Sapienti sat.

Ami az Akadémiai Kiadóra tartozik: a kötet szép, jó fogású és irgalmatlanul drága. (Hogy egy sorozat két darabja egyforma gerincmagasságú is legyen, az a XX. század vége felé, úgy látszik, megoldhatatlan.)

Azt írtam az előbb: „hihetetlenül nagy”. Bizvást mondhattam volna: emberfeletti. A sajtó alá rendező olyan nehézségekbe ütközött, melyek

leküzdése nem egy ember számára való feladat. Ez idő szerint csak valamiféle nemzetközi összefogás lehetne úrrá ezeken.

A kötet Schesaeusnak 12 hiteles művét közli. XIII. szám alatt hoz hat másikat: „Opera incerti auctoris fragmentaque”. Ezek közül a legjelentősebbéről, melynek címe *Compendium historiae rerum Ungaricarum*, Csonka hitelt érdemlően bizonyítja, hogy nem Schesaeustól való. Kár, hogy fejtegetéseit ezzel meg is szakítja, mert ez a *Compendium* nem érdektelen terméke historiográfiánknak; jó volna tudni, kinek köszönhető. A 12 hiteles mű közül a VIII. (*Imago seu typus*) nincs meg, csak a címe ismeretes. A IX. (*Epithalamion in nuptias Martini Berzevicei*) szintén nem jutott el hozzánk, a közlés alapja egy, az egykorú nyomtatványról vett kéziratos másolat. A VII. (*Elegiae in obitum trium illustrium virorum – töredékesen*), a X. (*Oratio de origine et progressu inchoatae et propagatae coelestis doctrinae in hac miserrima patria nostra*) kései, 18–19. századi nyomtatványokban és kópiákban maradt meg. A hozzáférhetetlen eredeti helyett fotómásolat szolgál alapul az I. (*Epigramma*), a III. (*Elegiae de resurrectione mortuorum*), a IV. (*Oratio vitam describens Leonharti Stöckelii*), az V. (*Epithalamium in honorem nuptialem Casparis Bökes*) szöveg közléséhez. A tizenkettőből négy van tehát, mely a sajtó alá rendező számára valóban megbízható talajt kínál, nevezetesen a II. (*Elegia de falsis prophetis – 1558-as kiadásának egyetlen, rongált és csonka példánya megvan Debrecenben*), a VI. (erről alább részletesebben), a XI. (*Enarratio psalmi XC – az 1580-as kiadás egy példánya megvan az Akadémiai Könyvtárban*) és a XII. (*Imago boni pastoris – 1584-es kiadás, ugyancsak hozzáférhető*).

A kései másolatok és nyomtatott kiadások megbízhatatlanságáról nem kell szólnom. Azokról a nehézségekről, veszélyekről sem, amelyek a fotómásolat használóját fenyegetik. Akadnak is ilyen megjegyzések egyik-másik lap alján: „photo corruptum, legi non potest”.

Ami nincs, az nincs. Ebbe bele kell törődnünk. Egyértelműen helyeselhető a másolatokról, fotokópiákról való közlés, hiszen ki tudja, ezek meddig lesznek még? Meddig lesznek még ezek akár kibetűzhetőek is egyáltalán? Azonban folyvást szem előtt kell tartanunk: nem biztos, hogy minden ízében a szerző szövege az, ami előttünk fekszik.

A VI. számot viselő írásról két oknál fogva is bővebben kell szólnom. Egyrészt azért, mert ez a

szerző életművének, következésképp a kötetnek is legjelentősebb darabja. (Terjedelemben a szövegek 1/3-át teszi ki.) Másrészt azért, mert elsősorban ennek láttán merül fel a kétség: vajon tart-e ott a Schesaeus-filológia, hogy egy ilyen nagyszabású vállalkozás nyelbe üthető legyen? A szóban forgó szöveg Christianus Schesaeusnak legtöbbet említett, citált, fordított, vizsgált munkája, a *Ruina Pannonica* (melyet többnyire az értelmetlen *Ruinæ Pannonicæ* címen jegyeznek). Ezen mérhető le leginkább, hogy ez a viszonylag „legtöbb” abszolúte milyen hallatlanul kevés. Textológiai tekintetben három tekintélyes és megoldatlan kérdéskonglomerátumot vet föl ez a munka. Az első kettő szorosan összefügg: a mű szerkezetének fővázolása és egészének beillesztése a szerzői életműbe. A harmadik a szöveg megállapítása. Kritikai kiadás számára az egyik fontosabb, mint a másik, és az előmunkálatok nélkülözhetetlenek.

Az első kettőre vonatkozólag kétségtelenül megállapítható, hogy a mű – úgy, ahogy Csonkánál áll – sok éven át, a szerző egész életén át készült, és befejezetlen, megkomponálatlan maradt. Nemcsak a vége hiányzik (mondat közben szakad meg), hanem szerkezeti hiányságokat is mutat. Van például egy részlete, a „*Historia Annae Kendiae*”, melyre a vonatkozó könyv címe utal, de az elbeszélés folyamán csak célzás történik, maga az epizód egyik variánsban sincs benne. Külön megvolt: Hegedüs István kapott róla másolatot századunk elején Szebenből. El is készítette, közölte is magyar fordítását, de a latint nem publikálta, és az elveszett azóta. (Csonka jobb híján ezt a magyar fordítást közli az Appendix 13. tételeként, nem mondja meg azonban, hogy az a VI. liber 387. és 388. sora közé illik.)

A mű a jelen kiadásban – a Kemény József által elindított szakirodalmi hagyomány nyomán – 12 liberből áll, azt a látszatot sugallva, mintha egy írásművel volna dolgunk. Szó sincs erről.

Az editio princeps Wittenbergában jelent meg 1571-ben (szerencsére megvan): „*Ruinæ Pannonicæ libri quatuor* [Csonkánál I–IV. könyv]. . . Addita est historia de bello Pannonico Solymani imperatoris Turcorum ultimo, Iulæ et Zygethi expugnationem continens [Csonkánál IX–XI. könyv]”. Kétségtelenül két különböző, önálló műről van szó. Az első, a voltaképpeni *Ruina Pannonica*, 4 könyvből áll, az 1541 és 1553 közötti évek eseményeit adja elő, és szerkezetileg tökéletesen zárt: „*Pannoniæ tristes versu memorabo ruinas. . . Summe pater, . . . Nostra*

sub immenso titubantia coepta labore Provehe, difficilisque viae dux praeuius esto. . .” – kezdi a Vergiliusra emlékező invokációval. És végül: „*At tu, summe pater, nostri patriæque misertus Ardentis odiis animos bellique tumultus Comprime. . . Regem cum populo serva, defende, gubernâ, Ut faciant dicantque tuo non dissona verbo*” – fejezi be a IV. könyvet az illő könyörgéssel úgy, hogy ahhoz hozzátenni egy szót sem lehet.

Ez után következnek a *De bello Pannonico. . . libri tres*, az 1566. évi hadjárat eseményeiről. Hasonlóképpen invokációval kezdődik: „*Caesaris extremum Solymani dicere bellum Numine mens afflata iubet. . .*” A végén csakugyan céloz arra, hogy nagyobb lélegzetű történeti mű gondolata foglalkoztatta, ám azt is megmondja, hogy e szándékáról egyelőre letett: „*Utque opus immensum tenui pertexere avena Sedulus atque ardens cupio: me cura Tonantis Ad maiora vocat, Mediensi ut pastor in urbe Aetherei populo pandem mysteria verbi. His ergo intentus studiis abruptere coeptum Cogor et emeritum tigno suspendere nablum.*” Ez a mű is teljes és zárt kompozíciós egységet alkot. Így maradt fenn a kettő, egymás mellett, de cím és beosztás szerint egymástól elkülönítve a szöveg hagyományban mindenütt és mindvégig.

E kettőtől függetlenül van Schesaeusnak egy 4 könyvből álló, cím nélküli szerzeménye (Csonkánál V–VIII. könyv), mely a két fenti elbeszélés közötti időbeli űrt van hivatva kitölteni, elbeszélvén az 1553 és 1565 közötti történeteket. Láthatóan ama kettő között akart hidat vonni: szerkezetileg mindkét végén nyitott, és a „*Postquam terribili fatoque peremptus acerbo Occubuit Monachus. . .*” szavakkal kezdődvén, szorosan a *Ruina Pannonica* 4. könyvét befejező eseményekhez kapcsolódik. Van aztán egy különálló könyv (Csonkánál XII. liber) az 1568–1571-es évek történetéről, időben folytatva a *De bello Pannonico* fonalát. Címe ennek sincs. A szerző halálakor mind a két darab készülőfélben volt. Láttuk, hogy az elsőbe egyes epizódok bedolgozásra vártak, a második utolsó sorainak megírására már nem került sor. Ez a két csonka darab minden variánsban egymás mellett áll. Egyetlen olyan redakció sincs azonban, mely egybefogná a két kész és a két félbemaradt darabot. Az ismert kiadások és kéziratok vagy az egyik, vagy a másik párt tartalmazzák.

Végül is tehát nem kétséges, hogy Schesaeusnak valóban szándékában állt ez összesen 12 könyvet egységbe foglalni, talán folytatni is, de ugyanilyen kétségtelen az is, hogy ezt nem tette

meg. Az áthidaló rész és folytatás befejezetlen maradt, a két kész versen pedig el sem kezdte a beillesztéshez szükséges átalakításokat, mindkettő önálló egész maradt. Kérdés már most, szabad-e befejeznünk a szerző munkáját helyette, utólag? Azt hiszem, egyértelműen nem. Csonka Ferenc egységes szerkezetbe kényszerít olyan egéseket és részeket, amelyek jelen formájukban nem képeznek egységet. Ez átszerkesztés következtében a két teljes mű is csonkává, sutává satnyul, míg – persze – a befejezetlenek nem válnak teljesebbékké. Az elbeszélés történeti időrend szerinti átszervezése minden bizonnyal zavarni fogja azokat, akik Schesaeus műveit irodalmi szempontból akarják majd megközelíteni, és a szerző személyiségének, felfogásának, stílusának, költői eszköztárának alakulását, az író és a művet akarják vizsgálni.

A másik nem kevésbé fontos és ugyancsak megoldatlanul maradt problémakör a szöveg-hagyomány alakulásának vizsgálata és a szerzői textus helyreállítása. Említettem, hogy a Csonka-féle 12 könyv két redakcióban maradt ránk, pontosabban szólva két, egymástól független szerkesztményből állt össze. Kevesebb problémát vet föl az a 7 könyv (Csonkánál I–IV., IX–XI.), mely a wittenbergi nyomtatványban látott napvilágot, 1571-ben, tehát a szerző életében. Kézirat híján ezt nyugodtan elfogadhatjuk szerzői szövegnek. Megbízhatóságát mutatja, hogy hibái tipikus sajtóhibák, viszonylag biztonsággal javíthatók: Arripuisse helyett Arripuisse, ovium helyett omnium, orbam helyett orbem, nurus helyett murus, pietate helyett pitate és effélék. Valamennyi későbbi variáns ezen alapul. Így Eder 1797-es szebeni kiadása is, mely részben átveszi, részben javítja, részben szaporítja a wittenbergi nyomtatvány sajtóhibáit. Meg kell jegyeznem, hogy ez a kiadás, csak a voltaképpeni Ruina Pannonicát, tehát az I–IV. könyvet tartalmazza. Csonka táblázata (a 23. lapon) nyilván hibás ott, ahol azt mondja, hogy az Eder-féle olvasatokat a IX–XI. könyveknél is figyelembe vette.

Mivel tehát valamennyi ismert variáns erre a wittenbergi nyomtatványra megy vissza, olvasatainknak figyelembe vétele szerintem fölösleges, legalábbis a szöveg megállapításához. Elvégre nyilvánvaló, hogy a későbbi, áttettebb másolat nem állhat közelebb az eredetihez. Igaz, más, általánosabb szempontból, a félreolvasások, írás- és sajtóhibák természetének vizsgálatához, az egyes változatok filiációjának levezetéséhez ezek igen-igen fontosak lehetnek. Ámde el kellett volna döntenem, hogy a sajtó alá rendező a

szűkebben vett szöveg helyreállítást, vagy ezt az általánosabb, metodikai és szövegtörténeti érdeket tartja-e szembe előtt. Az első esetben elegendő lett volna a wittenbergi nyomtatvány szövege, a másodikban viszont valamennyi változatot figyelembe kellett volna venni, nemcsak az esztergomi Bél-féle másolatot és az említett XVIII. századi szebeni kiadást. Mivel pedig e második célkitűzés megvalósításához az eszközök jelenleg hiányoznak, célszerűbb lett volna az első mellett döntenem.

Itt ez még csak teoretikus megjegyzés, elvégre a textus biztonsággal helyreállítható volt az editio princeps alapján, és ez a lényeg. Annál nagyobb jelentősége van – vagy volna, lett volna – a másik egység, az V–VIII., XII. könyv esetében, mert ennek nincs hitelesnek tekinthető szerzői szövege, csak meglehetősen kései, tehát minden valószínűség szerint romlott másolatai vannak. Távol álljon tőlem, hogy a sajtó alá rendezőt hibáztassam azért, amit mulasztani kénytelen volt. A szükséges kéziratok nem állnak rendelkezésünkre (ezt azért illetett volna közölni az olvasóval!), és így meg kell elégednünk azzal, ami van. Éppen a kötet kimagasló szakmai színvonala kötelez annak nyomtatékos hangsúlyozására, hogy ezzel a kiadással a Ruina Pannonica szövegének helyreállítási munkája nincs befejezve, csak az alapjai készültek el, melyek későbbi időpontban folytatásra várnak. A további munkálatokhoz Csonka összehasonlíthatatlanul szilárdabb kiinduló pontot nyújt, mint ami eddig volt.

Csonka e rész szövegének megállapításához felhasználhatta Miles Mátyás 1667. december 21-én befejezett másolatát, mely az OSZK-ban található. (Nem világos azonban, mi utal e másolat keletkezésének dátumára. A leírás szerint a kötet végén ez áll: „Anno 1667. die 21. decembris transumpta in Germanisum.” L. 331. lap. Ezt inkább úgy érteném, hogy Miles e napon a mű német fordítását fejezte be.) Felhasználhatta továbbá a kolozsvári Kemény-féle másolatgyűjtemény 1799-ből származó variánsának fotómásolatát. (Itt vannak a közbülső könyvek első ízben beszámozva: „Ruinae Pannonicae lib. V, VI, VII, VIII atque XII”, amivel Kemény megvetette a 12 könyvből álló egységes szerkesztmény hitének alapját.) Mindkettő, már csak a keletkezés kései időpontja miatt is, messze állhat az originálistól. Nagy szükség lett volna tehát a létező összes variáns egybevetésére, hogy az eredetit kitapogathassuk. A kettő közül mai tudásunk szerint csak a Miles-féle tekinthető önállóan. Keményé maga is

többedik másolat, mégpedig – jóllehet erre Csonka még csak nem is céloz – ismeretlen kéztől származó másolat arról a korábbi másolatról, melyet heydendorfi Conrad Mihály (medgyesi jegyző, tanácsos, szebeni alispán, † 1821) saját kezűleg készített 8 kötetes történeti forrásgyűjteménye számára. Ez a gyűjtemény – és benne a minket érdeklő szöveg – ma a medgyesi evangélikus püspökség könyvtárának „Collectanea opera Mich. Conrad de Heydendorff, notarii Mediensis” stb. című kötetében van meg. Schesaeus sorai itt nyilván közelebb vannak az eredetihez, mint Keménynél. Conrad, úgy látszik, komolyabban foglalkozott a schesaeusi művel, mert egy harmadik példány is az ő nevéhez fűződik. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 179. számú kézírata ugyancsak „ex manuscriptis Michaelis Heydendorff” készült 1805 augusztusában. Ha a címének hihetünk, minden általunk ismerttől eltérő szerkezetet őriz: „Ruina Pannonica heroicorum libri novem”; tehát kilenc könyvet tartalmaz, amennyi sem az I–IV., IX–XI., sem az V–VIII., XII. könyvet befogadó variánsokba nem fér bele. Lehet, persze, hogy rossz ez a cím, de amíg valaki bele nem néz a kötetbe, nem zárkozhatom el a föltevésektől. A kritikai kiadásnak legalább a figyelmet föl kellett volna hívnia e kézirat létrete.

Van még egy kézirat, amely talán fontossággal bír. Hegedüs, amikor a Kendi Anna históriájának

magyar fordítását közreadta, nem sokat árult el a hozzá eljutott kéziratról, de azt megmondta, hogy a szebeni Honterus-könyvtárban került elő, előbb Marcus Tartler (nem Tarteler, ahogy Csonka írja, † 1757), aztán Johannes Rauss († 1774) tulajdonában volt. Nos tehát van Szebenben, az Állami Levéltárban, Ms. Varia II. 5. szám alatt egy sorozat, melyben vannak bizonyos Schesaeus-szövegek. Haner püspök († 1777) gyűjteménye ez: „Sylloge historico-politica sive scriptorum historiam Hungariae et Transilvaniae civilem tractantium collectio”, Haner saját kezével. Ennek II. 1. kötetében olvasható a Ruinae Pannonicae libri quatuor, mely ugyan (címe után ítélve) valószínűleg a wittenbergi nyomtatványról készült, de míg valaki föl nem lapozza e kötetet, meg nem mondhatnám, nincs-e benne Kendi Anna históriája. Rauss halála után éppenséggel belekerülhetett Haner gyűjteményébe.

Azt már csak a teljesség kedvéért említem, hogy ugyancsak Szebenben, a Brukenthal-múzeum Verschiedene ms. P. 7. Mt. I.-11. számú kötetében van egy kis német kivonat, 1824-ből, Ludwig Roth kezével: Auszüge und Anmerkungen aus Ruinae Pannonicae von St. L. Roth. A szöveg helyreállításához nyilván nem járul hozzá, de tovább erősíti a gyanút, hogy szerzőnk nyomának Szebenben kellene utánajárni.

Kulcsár Péter

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

Szerk.: Horváth Károly és Tóth Dezső. 13. Beszélyek és regék – Ezeregyéjszaka 1. füzet. Sajtó alá rendezte Solt Andor. Bp. 1974. Akadémiai K. 374 + 8 1. – 16. Publicisztikai írások. Sajtó alá rendezte Solt Andor és Fehér Géza. Akadémiai és Kisfaludy Társasági Iratok. Sajtó alá rendezte Gergely Pál. Bp. 1977. Akadémiai K. 805 + 8 1.

A Vörösmarty-kritikai kiadás e két kötettel elérkezett a Vörösmarty-kutatás legkevésbé földerített területeihez. Ha valahol szükség van a biográfiai, a textológiai, a társadalomtörténeti, a sajtótörténeti, az intézménytörténeti és természetesen az irodalomtörténeti kutatások együttes alkalmazására, Vörösmarty prózai (műveinek? ténykedésének? műhelyének?) kutatásakor nagyon is szükség van. Hiszen, nemcsak arról van szó, amit Babits Mihály oly meggyőzően hangoztatott Vörösmartyról szólva, ti. „Vörösmartynak, az embernek, különben is egyik jellemző vonása valami lázas (...) és makacs ragaszkodás ahhoz, hogy beváltson minden várapozást s nemcsak

másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben” (Irodalmi problémák. Bp. 1917. 98–99.). Az akadémiai iratok a kötelességtudás, a pontosság, a tömörítés művészet állítják elének, aki nem ismert különbséget kis és nagy feladat között. Aki ereje szerint mindig ott küzd a „leg-nemesbekért”, ahová sorsa helyezte. A publicisztikai írások is a tevékeny, a várapozásokat beváltó, ügyesen érvelő, de az érvelést olykor ódai pátozzsal átítató költőről vallanak. Mint ahogy egy-egy akadémiai kivonatban az epigrammatikust érezzük, s a beszélyek és regék sem kitérői a nagyívű költői pályának, hanem – eddig ugyan kevésbé méltatottan – szerves részei, ki-